

УДК: 159.925

Харченко С.В.

здобувач кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців
для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківський національний університет внутрішніх справ

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Стаття присвячена теоретичним аспектам розвитку поняття соціальний інтелект, аналізується його сутність та зміст в роботах різних вчених. В роботі показано, що спільним для різних підходів є розуміння соціального інтелекту як такого психологічного феномену, який включений в процес взаємодії людини з соціальним оточенням та, певною мірою, визначає успішність соціального функціонування. Найчастіше визначення поняття соціальний інтелект відбувається за допомогою тих або інших когнітивних здібностей. Значна увага приділяється опису пізнавальних механізмів соціального інтелекту та його місця в структурі інтелектуальних здібностей та соціальної компетентності.

Соціальний інтелект має складну структуру, яка визначається не менш ніж трьома факторами, а саме, когнітивним, регуляторним та поведінковим.

Ключові слова: соціальний інтелект, когнітивні здібності, поведінка.

СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ СТРУКТУРЫ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. Статья посвящена теоретическим аспектам развития понятия социальный интеллект, анализируется его суть и содержание в работах разных авторов. В работе показано, что общим в различных подходах является понимание социального интеллекта как такого психологического феномена, который включен в процесс взаимодействия человека с социальным окружением и, в некоторой мере, определяет успешность социального функционирования. Наиболее часто понятия социальный интеллект определяется с помощью тех или других когнитивных способностей. Значительное внимание уделяется описанию познавательных механизмов социального интеллекта и его места в структуре интеллектуальных способностей и социальной компетентности.

Социальный интеллект имеет сложную структуру, которая определяется не менее чем тремя факторами, а именно, когнитивным, регуляторным и поведенческим.

Ключевые слова: социальный интеллект, когнитивные способности, поведение.

THE MODERN UNDERSTANDING OF THE STRUCTURE OF SOCIAL INTELLIGENCE

Abstract. The article is devoted to theoretical aspects of the development of the concept of intelligence social, analysis of the essence and content of the existing in the views various authors'.

Understanding of social intellect of the as such psychological phenomenon, that is included in the process of co-operation of man with social surroundings and, up to a point, determines success of the social functioning is general in different approaches. Most frequent determination of concept a social intellect takes place by means of those or other cognitive abilities. Considerable attention is spared to description of cognitive mechanisms of social intellect and his location in the structure of intellectual abilities and social competence.

A social intellect has a complex structure that is determined no less than by three factors, namely, cognitive, regulator and behavior.

Key words: intelligence social, cognitive abilities, behavior.

Вступ. У суспільстві позначилася проблема недоліку кваліфікованих кадрів у сфері управління, затребувані керівники всіх ланок, здатні керувати ефективно. Оптимальному виконанню суб'єктом всієї сукупності професійних завдань в професіях «людина» - «людина» сприяє розвинутий соціальний інтелект суб'єкта діяльності, особливо важливим високий рівень соціального інтелекту є для керівників різних гілок влади. Соціальний інтелект регулює міжособистісне спілкування, забезпечує отримання та обробку максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, формулювання швидких й точних думок про інших людей та соціальні групи, успішно прогнозувати їх реакції в певних умовах тощо.

В останній час істотно зросла кількість наукових робіт, спрямована на вивчення взаємозв'язків соціального інтелекту та особливостей поведінки та успішності професійної діяльності (Геранюшкина Г. П., 2001; Лужбіна Н.А., 2002; Пашенко, 2003; Лукічева М.А., 2004; Капустіна О.О., 2004; Беляєва О.В., 2005; Жиганів Б.А., 2007; Сеткова Н.А., 2010 ; Альохіна Н.В., 2013 та ін.), але лід зазначити, що більшість робіт присвячена вивченню ролі соціального інтелекту в професіях психолог (Аминов Н. А., Баширов І. Ф., Берклунд Г. В., Ляховець Л. О. та ін.), педагог (Батуріна О. С., Генкіна В.А., Кайдін М. С., Макарова Н. А., Руденко С. В., Сараєва Н.М., Федорі Ю. С. та ін.), менеджера (Геранюшкина Г. П., Ожубко Г. В.).

Постановка завдання. Завдання статті полягають в аналізі визначень сутності поняття соціальний інтелект та уявлень щодо його структури, сукупності пізнавальних процесів, які забезпечують його функціонування.

Результати. Значний вклад в дослідження соціального інтелекту вніс Дж. Гілфорд. Вчений розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації та визначав його як систему інтелектуальних здібностей, що можуть бути описані в просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Вчений виділив одну операцію - пізнання і зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки. Ця здатність включає 6 чинників:

- здатність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки;
- здатність розпізнавати загальні властивості в деякому потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку;
- здатність розуміти стосунки, існуючі між одиницями інформації про поведінку;
- здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, сенс їх поведінки в цих ситуаціях;
- здатність розуміти зміну значення схожої поведінки (вербального або невербального) в різних ситуаційних контекстах;
- здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації.

К. Космітські і О. Джон визначили наступні складові соціального інтелекту: когнітивні елементи (оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкритість в стосунках з оточенням) і поведінкові елементи (здатність мати справу з людьми, соціальна пристосовність, теплота в міжособистісних стосунках) [5].

А.Л. Южанінова розглядає соціальний інтелект як особливу соціальну здатність в трьох вимірах: соціально-перцептивні здібності, соціальна уява та соціальні техніки спілкування [9].

Соціально-перцептивні здібності - це такі цілісно-особистісні утворення, які забезпечує можливість адекватного відображення індивідуальних, особистісних властивостей реципієнта, особливостей протікання його психічних процесів і проявів емоційної сфери, а також точність в розумінні характеру стосунків реципієнта з оточенням та здатність самопізнання (усвідомлення своїх індивідуально-особистісних властивостей, мотивів поведінки та характеру сприйняття себе іншими).

Соціальна уява - це здатність адекватно моделювати індивідуальні та особистісні особливості людей на основі зовнішніх ознак, а також здатність прогнозувати характер поведінки реципієнта в конкретних ситуаціях, точного передбачати особливості подальшої взаємодії.

Соціальна техніка спілкування - це «дієвий» компонент, проявляється в здатності прийняти роль іншого, володіти ситуацією і направляти взаємодію в потрібному для особи напрямку, у різноманітні технік та засобів спілкування, вищим критерієм прояву соціально-інтелектуального потенціалу особистості є здатність впливати на психічні стани і прояви інших людей та формувати психічні властивості оточення.

В. Н. Куніцина запропонувала визначати соціальний інтелект як глобальну здатність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, які обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і ухвалення рішень. Автор виділила наступні аспекти соціального інтелекту:

- комунікативно-особистісний потенціал (є основою соціального інтелекту) - комплекс властивостей, що полегшують або утрудняють спілкування, на основі якого формуються такі інтегральні властивості як психологічна контактність і комунікативна сумісність;
- характеристики самосвідомості - почуття самоповаги, свобода від комплексів, забобонів, пригнічених імпульсів, відкритість новим ідеям;
- соціальна перцепція, соціальне мислення, здатність розуміти та моделювати соціальні явища, розуміти людей та мотивів їх дій;
- енергетичні характеристики: психічна та фізична витривалість, активність [3].

На думку Д.В. Ушакова, соціальний інтелект — особистісна риса, яка визначає успішність соціальної взаємодії. Соціальний інтелект — це здатність до пізнання соціальних явищ, яка складає лише один з компонентів соціальних умінь і компетентності [7].

Д.В. Ушаков розробив модель соціального інтелекту, яка включає дві складноорганізовані системи:

- 1) пояснення-пророцтва (виконує функцію пристосування та спрямованості на пізнання навколишнього соціального світу);
- 2) соціально прийнятні обґрунтування (спрямовані на виправдання вчинків і створення психологічного комфорту особистості у світі інших людей).

Савенков О.І. пропонує виділити три групи критеріїв, що описують соціальний інтелект: когнітивні, емоційні і поведінкові [6].

1. Когнітивні:

- соціальні знання — знання про людей, їх розуміння, знання спеціальних правил;
- соціальна пам'ять — пам'ять на імена, обличчя;
- соціальна інтуїція — оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів вчинків інших людей, здатність адекватно сприймати спостережувану поведінку у рамках соціального контексту;
- соціальне прогнозування — формулювання планів власних дій, рефлексія власного розвитку і оцінка невикористаних альтернативних можливостей.

2. Емоційні:

- соціальна виразність — емоційна виразність, емоційна чутливість, емоційний контроль;
- співчуття — здатність ставити себе на місце інших людей (долати комунікативний і моральний егоцентризм);
- здатність до саморегуляції — уміння регулювати власні емоції і настрій.

3. Поведінкові:

- соціальне сприйняття — уміння слухати співрозмовника, розуміння гумору;
- соціальна взаємодія — здатність і готовність працювати спільно, здатність до колективної взаємодії і як до вищого типу цієї взаємодії — колективної творчості;
- соціальна адаптація — уміння пояснювати і переконувати інших, здатність уживатися з іншими людьми, відкритість в стосунках з оточенням.

Федорова О.О. вважає соціальний інтелект багатокомпонентною здатністю розпізнавати неоднозначні сигнали і умови соціального середовища, чітко погодженою групою ментальних здібностей, що сприяють регуляції пізнання людиною соціуму і її поведінки в ньому.

Соціальний інтелект має трикомпонентну структуру (див. табл. 1) - когнітивний, емоційний та поведінковий, які реалізується на трьох рівнях розвитку (потенційні здібності, актуальні здібності та результативний рівень) [8, с. 12].

На думку автора, ця модель дозволяє виявити не лише зміст, але і динаміку розвитку соціального інтелекту окремої особи.

Здатність до рефлексії відображає можливість аналізувати власну поведінку і поведінку інших людей в процесі міжособистісної взаємодії. Особистісна і соціальна креативність дозволяють приймати неординарні рішення в процесі формування та розвитку міжособистісних стосунків, а також розглядати життєві ситуації з різних точок зору.

Здатність до емпатії є основою для розуміння переживань іншої особи, емоційний інтелект - здатність розуміти свої і чужі емоції і керувати ними, самооцінка є показником взаємозв'язку особистісних характеристик і феномену соціального інтелекту.

Таблиця 1

МОДЕЛЬ ФЕНОМЕНУ «СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ» ЗА О.О. ФЕДОРОВОЮ			
Рівень розвитку здібностей	Компоненти соціального інтелекту		
	Когнітивний компонент	Емоційний компонент	Поведінковий компонент
Рівень потенційних здібностей	здатність до рефлексії	здатність до емпатії	рівень комунікативної потреби; тип темпераменту
Рівень актуальних здібностей	особистісна креативність	емоційний інтелект	перцептивно-невербальна компетентність; ролеві позиції в міжособистісних стосунках
Результативний рівень	соціальна креативність	самооцінка особистості	комунікативно-соціальна компетентність

Тип темпераменту розглядається, вслід за В. Н. Куніциною, як аналог поняття «енергетичного потенціалу», тобто здатність людини до реалізації певної кількості комунікативних контактів. На рівні актуальних здібностей виділяються такі поняття, які дозволяють характеризувати об'єктивність сприйняття інформації, адекватність вибору стратегії міжособистісної поведінки. Комунікативно-соціальну компетентність є результатом розвитку соціального інтелекту.

Баширов І. Ф. соціальний інтелект розглядає професійно зорієнтовано та розуміє як спеціальну здатність адекватно аналізувати та передбачати розвиток ситуації саме в професійної взаємодії, емоційному зануренні в її особистісний і соціально-психологічний контекст, у виборі на цій основі конгруентної стратегії (цілей, способів, засобів) рішення професійно обумовлених завдань [1, с.10]. Основними структурними елементами соціального інтелекту, на думку автора, є когнітивний, емоційний і комунікативно-організаційний компоненти (табл. 2).

Таблиця 2

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗА І. Ф. БАШИРОВИМ		
Компоненти	Склад компонента	Показники
Когнітивний	Соціальні знання	Знання спеціальних правил поведінки
	Соціальна пам'ять	Пам'ять на імена і на обличчя
	Соціальне мислення	Визначення почуттів
		Визначення настрою
		Рефлексія вчинків інших людей
Емоційний	Соціальне прогнозування	Формулювання планів власних дій
		Рефлексія власного розвитку
		Вміння слухати співрозмовника
	Соціальна перцепція	Вміння розуміти мову жестів
		Емоційна виразність
Комунікативно-організаційний	Соціальна чутливість	Емпатія
		Самоконтроль
		Емоційна стійкість
	Здатність до саморегуляції	Вміння пояснювати і переконувати інших
		Відкритість в стосунках з оточенням
	Соціальна адаптивність	Здатність і готовність працювати спільно
	Соціальна взаємодія	Здатність до колективної взаємодії

Функціями соціального інтелекту на думку І.Ф. Баширова є:

- адекватне розпізнавання, аналіз і передбачення розвитку ситуації професійної взаємодії;
- емоційне проникнення в особистісний і соціально-психологічний контекст ситуації взаємодії;
- актуалізація внутрішнього психологічного ресурсу для адекватного цілям професійної діяльності і спілкування рішення професійних завдань і вибору на цій основі конгруентної стратегії їх вирішення;
- адаптація до умов, що постійно змінюються, і контекстів професійної взаємодії;

- мотивація на випереджаюче самовизначення в професійному розвитку або самовдосконаленні;
- розвиток фахівця як професіонала в міжособистісній взаємодії і як творчої особистості;
- комунікативна, спрямована на правильне і повне спілкування між суб'єктами і об'єктами психологічної роботи.

Функціональна структура соціального інтелекту, на думку Н. Ф. Калиної, може бути описана за допомогою низки конструктів, а саме:

- уміння просити інформацію;
- правильна і точна оцінка інших людей;
- відсутність проекції в міжособистісній перцепції;
- хороша каузальна атрибуція;
- розуміння достатності результату (у груповій діяльності);
- адекватна самооцінка в комунікативній сфері, витримка в спілкуванні, рефлексія станів членів групи, сенситивність і терпимість в процесі міжособистісної взаємодії тощо [2].

Лунева О.В. описала наступні підструктури соціального інтелекту [4]. Перша підструктура «Конструювання уявлень про комунікативному взаємодії»:

- активація каналів отримання інформації про комунікативному взаємодії;
- збір знань, інформації щодо соціальних взаємодій;
- сканування і оперативна діагностика динаміки розвитку комунікативної взаємодії;
- інтерпретація контекстів, концептів, дискурсів комунікативної взаємодії.

Друга підструктура «Проектування поведінки в комунікативному взаємодії» (створення сценаріїв):

- оцінка повноти інформації про комунікативному взаємодії (образ, картина передбачуваного взаємодії);
- визначення мети і результату взаємодії (антіципація «бажаного майбутнього»);
- аналіз можливих варіантів розвитку комунікативної взаємодії;
- визначення та відбір ресурсів особистості, що активуються в комунікативному взаємодії;
- визначення стратегії поведінки, "тактичних прийомів";
- можливості врахування психологічних характеристик учасників, їх оперативної діагностики;
- готовність до несподіваних форм розвитку сценарію комунікативної взаємодії.

Третя підструктура «Управління комунікативним взаємодією»:

- організація простору взаємодії;
- організація учасників взаємодії для досягнення мети (дія, вплив);
- реалізація стратегій адаптивної поведінки;
- використання засобів реалізації моделей поведінки (вербальних/невербальних, комунікативні техніки, компетенції);
- суб'єкт – суб'єктна поведінка.

Загальні функції, що виконуються соціальним інтелектом як цілісною системою:

- соціально-психологічне забезпечення взаємодії особистості з іншими людьми у комунікативному просторі;
- розвиток особистості через формування специфічного соціально-психологічного досвіду через інтеріоризацію факторів комунікативного простору, що впливають на соціальний інтелект (культура, інформація, моделі і схеми самореалізації, стиль і моделі поведінки учасників та ін);
- трансляція учасникам взаємодії системи цінностей особистості, установок, відносин, оцінок;
- регуляторно-коригуюча функція, спрямована на оптимізацію поведінки особистості в комунікативному взаємодії у відповідності з динамікою цього взаємодії;
- розвиток психологічних механізмів адаптації особистості в соціумі через участь у комунікативному взаємодії.

Парціальні функції, здійснювані підструктурами соціального інтелекту:

6. Інформаційно-атрибутивна функція — створення ментальної картини комунікативної взаємодії та її коригування в процесі комунікативної взаємодії особистості з іншими людьми.

7. Презентація особистості учасникам комунікативного взаємодії.

8. Активізація, інтеграція особистісних характеристик для забезпечення процесу комунікативної взаємодії і управління ним.

Висновки. Соціальний інтелект є інтегральною здібністю, пов'язаною з пізнанням поведінкової інформації та успішністю соціальної взаємодії. Соціальний інтелект має складну структуру, яка визначається не менш, ніж трьома факторами, а саме, когнітивним, регуляторним та поведінковим.

Спільним для різних теоретичних підходів є розуміння соціального інтелекту як такого психологічного феномену, який включений в процес взаємодії людини з соціальним оточенням та, певною мірою, визначає успішність соціального функціонування. Найчастіше визначення поняття соціальний інтелект відбувається за допомогою тих або інших когнітивних здібностей. Значна увага приділяється опису пізнавальних механізмів соціального інтелекту та визначення його місця в структурі інтелектуальних здібностей та соціальної компетентності.

Список використаних джерел:

1. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога : автореф. дис. канд. психол. наук. : спец. : 19.00.05 : «Социальная психология» / И. Ф. Баширов - Москва, 2006. – 23 с.
2. Калина Н.Ф. Диагностика социального интеллекта личности / Н. Ф. Калина // Журнал практикующего психолога. – 1999. – № 5. – С. 159-178.
3. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение. Учебник для вузов. / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша – Санкт – Петербург: Питер, 2001. – 319 с.
4. Лунева О.В. Структура социального интеллекта / О.В. Лунева// ЗНАНИЕ. ПОНИМАНИЕ. УМЕНИЕ. – 2012 - № 2 - С. 48 – 51.
5. Практический интеллект / Р. Дж. Стеренберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – Санкт – Петербург: Питер, 2002. – 272 с.
6. Савенков А. И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха / А. И. Савенков // Вестник практической психологии образования – 2006.- №1(6) - С 30-38.
7. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д. В. Ушакова, Д. В. Люсина. - Москва: ИП РАН, 2004. – 361 с.
8. Федорова Е. А. Социальный интеллект как фактор формирования отношения к социально значимым объектам у представителей различных этнических групп : автореф. дис. канд. психол. наук. : спец. : 19.00.05 : «Социальная психология» / Е. А. Федорова - Ярославль, 2009. – 26 с.
9. Южанинова А.Л. К проблеме диагностики социального интеллекта личности. / Сб.: «Проблемы оценивания в психологии». / А. Л. Южанинова - Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1984. - С. 63 – 67.

29.11.2015